

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Проведено ретроспективний огляд еволюції торговельної політики. Описано інструменти торговельної політики, найбільше часто використовувані як торговельні бар'єри. Охарактеризовано тенденцію застосування торговельних бар'єрів за період функціонування ВТО. Докладно розглянуті приклади застосування субсидій в авіабудуванні та сільському господарстві. Визначено позиції деяких країн у формуванні політики неопротекціонізму. Запропоновано шляхи пошуку компромісу державами в питаннях застосування торговельних бар'єрів.

In the article the retrospective review of evolution of the trade policy is made. There are described tools of trade policy, which are often used as trade barriers. The trend of using of trade barriers in the period of acting of WTO is characterized. It is shown in details the applying of subsidies in the sphere of aircraft and agriculture. Positions of some countries in forming the policy of protectionism are determined. The ways of compromise in the sphere of using trade barriers are suggested.

Українська економічна система потребує негайного реформування для запобігання розвитку кризових явищ і з метою забезпечення зростання економіки країни.

Вирішення проблеми стабілізації національної економіки тісно пов'язане з підвищенням ефективності інвестицій, обсяги яких на нинішньому етапі економічного реформування доволі обмежені. Для багатьох країн світу, які пройшли етап становлення ринкової економіки, залучення іноземного капіталу у формі прямих капіталовкладень, портфельних інвестицій та інших активів відіграло істотну роль. Аналіз економічного зростання таких промислово розвинених країн, як США, Японія, ФРН, Великобританія, Франція та інших свідчить, що періоди найбільш високих темпів зростання економіки в усіх випадках спостерігалися після періодів найвищої інвестиційної активності.

Актуальність теми підтверджує і той факт, що глобалізація залучає у своє середовище нові країни, регіони, території. Міжнародна конкуренція, світовий поділ праці, інтеграційні процеси, які відбуваються на європейському та інших континентах, спонукають держави активно долучатися до зовнішньо-економічної конкуренції, приймати виклики глобалізації, адаптуватися до жорстких вимог світового ринку.

Залучення іноземних інвестицій стає ефективним важелем підвищення конкурентоспроможності економіки будь-якої країни. В Україні це підтверджується і пріоритетами діяльності уряду, і висновками багатьох політиків, вчених, представників громадськості.

Істотний внесок в економічну теорію з питань інвестиційної політики зробили такі вчені: В. Александров, Ю. Бажал, О. Власюк, М. Герасимчук, Б. Губський, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, В. Новицький, Ю. Пахомов, П. Рогожин, А. Румянцев, Є. Савельєв, А. Філіпенко та ін. Незважаючи на численні наукові розробки, проблема залучення іноземних інвестицій не отримала достатнього розгляду ні в нашій країні, ні в інших державах, тому є актуальною для подальших досліджень, особливо з урахуванням розгляду інвестицій, як складової економічної інтеграції.

В останні десятиліття у всесвітньому господарстві відбуваються складні процеси зближення і взаємопроникнення національних господарств багатьох країн, спрямовані на створення єдиного господарського організму, що отримали назву інтеграції. Вона пронизує різні сторони економічного і політичного життя країн, що інтегруються.

Інтеграція виступає як вища форма прояву інтернаціоналізації господарського життя, як результат дуже високого рівня міжнародного поділу праці та коопераційних зв'язків. Можна сказати, що при цьому міжнародні економічні взаємозв'язки стають настільки міцними, що відбувається глибокий взаємозв'язок національних процесів відтворення.

Обсяг іноземних інвестицій є одним із показників, що характеризують ступінь інтеграції країни у світове співтовариство і залежить від привабливості об'єкта інвестування.

Отримання іноземних інвестицій, умови їхнього залучення – це фактор, що характеризує інвестиційну діяльність і сприяє подальшому розвитку зовнішньоекономічних зв'язків.

Міжнародна міграція капіталу як явище почало активно розвиватися в період становлення світового господарства. Доповнюючи й опосередковуючи міжнародну міграцію товарів, воно ставало поступово невід'ємною, визначальною, відмітною рисою сучасної світової економіки і міжнародних економічних відносин.

На сучасному етапі міжнародний рух капіталу є визначальним елементом у функціонуванні світової економіки, розвитку інших форм міжнародних господарських зв'язків.

Переміщення капіталу за кордон (вивезення капіталу) являє собою процес, в ході якого відбувається вилучення частини капіталу з національного обороту однієї країни і переміщення їх у різних формах (товарній, грошовій) у виробничий процес та обіг іншої, приймаючої країни. Міжнародний рух капіталу означає міграцію капіталів між країнами, яка приносить прибуток їхнім власникам.

За рік загальний об'єм іноземних інвестицій в Україну зріс на 6% (за станом на другий квартал 2010 р. по відношенню до другого кварталу 2009 р.), що, безумовно, є негативним показником порівняно з тенденціями попередніх років, включаючи кризові 2008–2009 рр.

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції в Україну

	Í áñÿæ í ðÿì èð ÿí ááñðèð³é í à 01. 07. 2010 ð. (ì èí . äí è. ÑØ À) 2)	Ó% äí í ÿáñóì èó	Í áñÿæ í ðÿì èð ÿí ááñðèð³é í à 01. 07. 2009 ð. (ì èí . äí è. ÑØ À) 2)	Ó% äí í ÿáñóì èó
Óñúí äí	40402,1	100,0	37965,7	100,0
ó òí ì ó ÷èñ³				
Êÿ ð	9079,2	22,5	8063,7	21,2
Í ÿ á÷÷èí à	6618,6	16,4	6530,9	17,2
Í ÿáðèàí àè	3929,0	9,7	3717,1	9,8
Ëí ñ³ñúèà Ó äááðàð³ÿ	2877,2	7,1	2490,0	6,6
Äáñðð³ÿ	2591,1	6,4	2330,0	6,1
Ñí í èó-áí à Êí òí èáñòáí	2228,1	5,5	2125,1	5,6
Óðáí óÿ	1708,9	4,2	1573,2	4,1
Äíð' íí ñúèí Í ñòðí àè, Äðèòáí ñúè³	1333,9	3,3	1369,2	3,6
Ø äáð³ÿ	1298,6	3,2	1323,7	3,5
Ñí í èó-áí³ Ø òàðè Äí äðèèè	1214,6	3,0	1259,1	3,3
³ðè³ÿ	976,4	2,4	919,7	2,4
Ï í èúú à	873,6	2,2	851,8	2,2
Ø äáéðàð³ÿ	795,3	2,0	787,7	2,1
ÿí ð³ èðàðè	4877,6	12,1	4624,5	12,3

Серед проблем, які перешкоджають припливу іноземних інвестицій, можна відзначити законодавчі обмеження Україні, про що свідчать висновки групи Світового банку, до якої належать щонайменше шість міжнародних інвестиційних організацій на кшталт ЄБРР, Багатостороннього агентства гарантій інвестицій.

Про це йдеться у звіті, який містить дані стосовно законодавчого забезпечення прямих іноземних інвестицій у майже 90 країнах світу. У звіті наголошено, що надмірні обмеження і застарілі закони перешкоджають прямим іноземним інвестиціям у багатьох країнах світу, що гальмує розвиток економік, особливо у період глобальної кризи.

У більшості первинних і виробничих секторів України діють правила повної відкритості для іноземних інвестицій, але є галузі в Україні на кшталт телекомунікаційних, газет і видавничої справи загалом, де існують серйозні обмеження для доступу прямих іноземних інвестицій. Тоді як для виробничих секторів в Україні індикатор «Інвестування через кордони» рівний 100%, то в українських ЗМІ – лише 15%, у видавничій справі – 30%, а у повітряному транспорті України – лише 50%.

Для реєстрації в Україні іноземної компанії з обмеженою відповідальністю необхідно провести понад десяток процедур, і це займає щонайменше місяць. Це значно довше, ніж у середньому в країнах Європи і Середньої Азії, але швидше, ніж за середніми світовими показниками. У звіті Групи Світового банку також зауважені значні обмеження на прямі іноземні інвестиції в аграрному секторі України, оренду землі, її суборенду, тут також наголошено, що земельний кадастр України ще не затверджений остаточно на державному рівні.

Важливу роль у залученні іноземного інвестиційного капіталу відіграє державна стратегія в цій галузі, яка втілюється у державних цільових програмах.

У грудні закінчується термін дії програми інвестиційної діяльності на 2002–2010 рр. У зв'язку з цим виникає потреба в розробленні нової державної програми щодо стимулювання розвитку інвестиційної діяльності в Україні, в тому числі на засадах розвитку системи державних інвестицій, інвестиційного ринку та інвестиційної інфраструктури, забезпечення ефективності й прозорості функціонування механізмів державно-приватного партнерства.

Виконання програми дасть змогу поліпшити основні макроекономічні показники розвитку держави і зміцнити її позиції на світових інвестиційних ринках, підвищити позиції України в міжнародних рейтингах, суттєво збільшити інвестиції в основний капітал, а також забезпечити постійний приплив прямих іноземних інвестицій.

Метою програми має бути створення умов для активізації інвестиційної діяльності, спрямованої на модернізацію реального сектору економіки та забезпечення сталого економічного розвитку.

Оптимальним варіантом розвитку та активізації інвестиційної діяльності в Україні є проведення активної державної політики у цій сфері.

Насамперед потрібно створити умови для переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, стимулювання залучення приватних інвестицій, удосконалення законодавства, що регулює інвестиційну діяльність, зняття перешкод в інвестуванні.

Розбудова системи державного інвестування має здійснюватися за такими напрямками: удосконалення методології розроблення, оцінювання та відбору інвестиційних проектів, а також визначення принципів та механізмів державного інвестування для реалізації проектів, які потребують державної фінансової підтримки; розроблення чітких критеріїв відбору інвестиційних проектів, які потребують державного інвестування або державної фінансової підтримки; визначення як пріоритетних для надання державної фінансової підтримки інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток експортоорієнтованого та імпортозамінного виробництва, високотехнологічної конкурентоспроможної продукції, розвиток інфраструктурних і базових секторів економіки, об'єктів електроенергетики, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії; забезпечення розвитку системи прямих державних інвестицій, зокрема на умовах спільного фінансування; забезпечення прозорості процесу державної фінансової підтримки інвестиційних проектів, спрямованих на вирішення пріоритетних завдань соціально-економічної політики держави, а також запровадження механізму оцінювання результатів державного інвестування; здійснення контролю за ефективним використанням бюджетних коштів, наданих для реалізації інвестиційних проектів; запровадження державного моніторингу інвестиційної діяльності та визначення функцій і встановлення відповідальності державних органів і установ, уповноважених реалізувати державну політику в цій сфері.

Для забезпечення розвитку інвестиційного ринку та інвестиційної інфраструктури необхідно створити умови для ефективного функціонування інноваційних фінансово-кредитних установ та інвестиційних підприємств, забезпечити становлення та розвиток індустрії прямого інвестування та венчурного капіталу; створити умови для залучення інвестицій на міжнародних ринках капіталу, а також забезпечити розвиток ринку цінних паперів.

Важливими складовими державної стратегії та політики є також забезпечення підвищення ефективності та посилення прозорості функціонування механізмів державно-приватного партнерства,

а також налагодження на державних підприємствах (крім казенних) внутрішньогосподарських відносин, які сприятимуть створенню різноманітних організаційних форм господарювання ринкового типу та залученню недержавних інвестицій.

В сучасних умовах стратегії та програми щодо розвитку інвестиційної діяльності треба розділити на глобальну, яка буде відповідати потребам довгострокової стратегії побудови ринкової економіки, та короткострокову, згідно з політичною та економічною кон'юнктурою сьогодення. Орієнтовний строк виконання державної стратегії – двадцять років, програми – від трьох до п'яти років.

Для сприяння процесам інвестування Державним агентством України з інвестицій та розвитку розроблено єдиний порядок відбору інвестиційних проектів розроблено з метою забезпечення єдиних принципів взаємодії центральних органів виконавчої влади у ході проведення конкурсних відборів інвестиційних проектів в реальному секторі економіки з метою залучення коштів для їхньої реалізації та надання державних гарантій. Такий підхід має сприяти вирішенню одного з нагальних завдань, що активно вирішуються державою: мобілізація інвестиційних ресурсів та їхнього спрямування на впровадження стратегічно важливих проектів, реалізація яких передбачає модернізацію та комплексну перебудову вітчизняної економіки, впровадження передових здобутків наукової і науково-технічної діяльності тощо.

Порядком визначені форми державної підтримки для реалізації інвестиційних проектів в реальному секторі економіки, а саме: поворотне (пільгові кредити) та безповоротне (фінансування, співфінансування інвестиційних проектів, здешевлення кредитів) бюджетне фінансування; державні гарантії; сприяння залученню приватних інвестицій.

Для подання проектних пропозицій суб'єктами господарювання всіх форм власності, що мають намір взяти участь у конкурсі, передбачено запровадження принципу «єдиного вікна».

Згідно з Порядком відбір інвестиційних проектів для сприяння залученню приватних інвестицій відбуватиметься у два етапи, а в разі надання бюджетного фінансування та державних гарантій – у три етапи.

На першому етапі конкурсу профільні міністерства, центральні органи виконавчої влади забезпечують розгляд своєю відомчою комісією проектних пропозицій на підставі поданих у встановленому порядку документів.

На другому етапі конкурсу комісія Держінвестицій з відбору проектів, яка формується із представників Мінекономіки, Мінфіну та інших органів виконавчої влади, на підставі пропозицій відповідальних органів приймає рішення щодо державної підтримки інвестиційних проектів у формі сприяння залученню приватних інвестицій або надає висновок щодо доцільності надання бюджетного фінансування чи державних гарантій.

Держінвестицій після закінчення другого етапу конкурсного відбору інвестиційних проектів подає Мінфіну у встановленому порядку перелік інвестиційних проектів, щодо яких видано висновок про доцільність надання бюджетного фінансування чи державних гарантій, та інформацію про загальний обсяг державної підтримки у розрізі форм її надання для врахування під час підготовки проекту Державного бюджету України на відповідний рік.

Третій етап конкурсного відбору інвестиційних проектів, щодо яких конкурсною комісією видано висновок про доцільність надання бюджетного фінансування чи державних гарантій, проводиться у двомісячний строк від дня набуття чинності Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік.

Держінвестицій подає зазначені інвестиційні проекти та висновки на розгляд Комісії з координації здійснення заходів, пов'язаних з реалізацією інвестиційних проектів, з метою підготовки пропозицій щодо доцільності надання державної підтримки для їхньої реалізації із зазначенням її форми та обсягу. На думку розробників Порядку, зазначена трирівнева система відбору проектів дасть змогу забезпечити всебічну фахову оцінку проектів, що подаються для конкурсного відбору. Порядком визначений перелік документів, які суб'єкт господарювання має подати відповідальному органу для участі у конкурсному відборі інвестиційних проектів, а також основні критерії їхнього відбору та експертної оцінки.

Розвиток ринкової економіки надає нового значення інвестиційної діяльності. Поява різних форм власності, рівних умов господарювання створює нові умови для інвестування та правового регулювання цього процесу. Для забезпечення відновлення необхідний постійний приплив грошових коштів. Кількісне зростання інвестицій та їхнє надходження у різні галузі господарювання залежить від правильної інвестиційної політики.

Для стимулювання інвестиційної діяльності необхідно впровадити деякі заходи, серед яких – визначення основних пріоритетних сфер і певної інвестиційної політики держави. Світовий досвід показує, що підвищення рівня інвестування національної економіки може бути здійснено за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх джерел, зокрема активізацією інвестиційної діяльності у регіонах.

У державній програмі залучення іноземного капіталу визначені такі основні пріоритетні сфери інвестиційної діяльності: агропромисловий комплекс (високопродуктивні агротехнології, модернізація підприємств обробної і харчової промисловості, виробництво тари, сільськогосподарське машинобудування, хімічні засоби захисту рослин); медична та мікробіологічна промисловість; легка промисловість; лісопромисловий комплекс; розвиток паливно-енергетичного комплексу і впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій; металургійний комплекс (порошкова металургія, виробництво алюмінієвого листа); машинобудування (телерадіоапаратура, електропобутові прилади, пасажирський транспорт, важкі вантажні літаки, медтехніка, верстати з програмним управлінням); транспортна інфраструктура; зв'язок; хімічна і нафтохімічна промисловість; соціальна інфраструктура; подолання наслідків чорнобильської катастрофи.

У реконструкції та модернізації за участю іноземного капіталу має потребу практично все агропромислове господарство України – від первинних виробничих процесів у сільському господарстві до випуску кінцевого продукту. Тут необхідно підвищити продуктивність і знизити витрати, забезпечити більш глибоку та комплексну переробку первинної сировини з метою значного збільшення виходу кінцевої продукції та підвищення її споживчих якостей. Через технологічну відсталість в агропромисловій сфері економіки щорічно не доходять до споживача мільйони тонн м'яса, не використовується близько половини молочного білка, пропадає 30–40% овочів і фруктів. У величезних кількостях втрачається або нераціонально використовується зернова продукція.

Зниження витрат сільськогосподарської сировини та поглиблення її переробки стосується тих сфер, де за участю іноземного капіталу можна в короткі терміни отримати значний економічний ефект, зокрема шляхом створення порівняно невеликих підприємств, які не потребують великих вкладень і забезпечують швидку окупність початкових затрат при невисокому ступені ризику для іноземних інвесторів.

Масштабного іноземного інвестування потребують і паливно-енергетичні галузі, які забезпечують не тільки енергопостачання виробництва, а й експорт. Залучення інвестицій з-за кордону принесло б неоціненну користь при вирішенні ряду ключових завдань. Серед них:

- активізація використання існуючого виробничого потенціалу з видобування та переробки енергоресурсів, особливо в тих галузях, де можна в короткі терміни отримати добру віддачу від вкладених коштів;
- різке зниження істотних витрат палива та енергії у народному господарстві на основі переходу до енергозберігаючих технологій;
- комплексна модернізація діючих і створення нових виробничих фондів і процесів на базі сучасної техніки та прогресивних технологій, які забезпечують стабільне підвищення ефективності й безпеки виробництва, а так само докорінне поліпшення умов праці;
- зниження негативного впливу металургійного та нафтохімічного комплексу на навколишнє середовище на основі використання екологічно чистих технологічних процесів у виробництві, транспортуванні та сферах споживання енергоресурсів.

Участь іноземного капіталу могла б істотно активізувати конверсію військового виробництва. Це передусім освоєння на конверсійних підприємствах виробництва товарів народного споживання, машин та обладнання для агропромислового комплексу і легкої промисловості, міського транспорту, літаків цивільної авіації, нафтогазового обладнання, приладів медичного та екологічного призначення й ін., сюди ж можна зарахувати інвестиційну співпрацю із зарубіжними фірмами в питанні адаптації до цивільних цілей військової електроніки, радіотехніки, виробництва засобів і систем зв'язку.

В передкризові роки в Україні спостерігався процес економічних реформ, коли на загальному тлі триваючого зростання цін, падіння виробництва, низької інвестиційної активності почали проявлятися ознаки поступового ослаблення деструктивних процесів. Став більш насичений споживчий ринок, дещо підвищилися реальні доходи населення, зросла схильність до заощаджень. Таким чином, у зв'язку з триваючою нестабільністю в економічному становищі України, багато провідних економістів пов'язують майбутнє нашої країни із залученням в широких масштабах в українську економіку іноземних інвестицій, що має на меті довготривалі цілі створення в Україні цивілізованого суспільства, що характеризується високим рівнем життя населення.

Іноземний капітал може внести в країну досягнення науково-технічного прогресу та передовий досвід управління. Приплив закордонних капіталовкладень життєво важливий для досягнення середньострокових цілей, таких як вихід із сучасного кризового стану і початкове підняття економіки. При цьому українські громадські інтереси не збігаються з інтересами іноземних інвесторів, отже, важливо залучити капітали так, щоб не позбавити їхніх власників своїх мотивацій, одночасно

скеровуючи дії останніх на благо суспільних цілей. Це завдання можна вирішити, що підтверджує світовий досвід (наприклад, утворення нових індустріальних країн), але для знаходження яких-небудь певних дій щодо її виконання потрібно передусім вивчити конкретний стан у сфері залучення іноземних інвестицій у справжніх українських умовах, розглянути економічну і законодавчу бази, що забезпечують інвестиційний клімат у країні.

У реалізації комплексної програми стимулювання іноземних інвестицій важливе місце займає створення й удосконалення законодавчої бази інвестиційної діяльності в Україні та проведення необхідних організаційних заходів. Основними з них є: 1) стабілізація законодавства щодо фінансового, валютного, податкового, тарифного і нетарифного регулювання інвестицій; 2) завчасне інформування підприємців про накреслені зміни правових норм; 3) відпрацювання процедур і механізмів, що захищають інвесторів від неправомірних дій органів управління.

Для дієвості заходів, що вживаються, доцільно запровадити додаткові статті до Кримінального кодексу України, що передбачають, поряд зі штрафними санкціями, кримінальну відповідальність посадових і приватних осіб за порушення закону. У зв'язку з наданням податкових пільг інвесторам, необхідно внести доповнення в податкове законодавство і нормативні документи, що регулюють відносини платника податків з податковими органами. Необхідно прийняти Податковий Кодекс, який регламентує процесуальні відносини при податкових перевірках, оскільки сучасна практика регулювання призводить до суперечок про обґрунтованість і предмети санкцій з боку податкових органів.

При розробленні зазначених законопроектів необхідно передбачати такі принципи: а) необхідність активізації інвестиційного процесу як головного чинника стабільного розвитку економіки; б) сприяння входженню української економіки у світову господарську систему через виробничо-інвестиційне співробітництво; в) надання концесій українським та іноземним інвесторам за підсумками конкурсів та аукціонів; г) гарантування національної безпеки при допуску іноземного капіталу в економіку України.

Зберігає актуальність проблема страхового захисту майнових інтересів вітчизняних та іноземних інвесторів в Україні. Необхідно визначити загальні принципи страхування інвестицій: перелік страхових випадків неповернення цільових коштів залежно від причин, що зумовили неможливість їхнього повернення, при настанні яких страховик зобов'язаний відшкодувати інвестору завдану його інтересам шкоду; розміри страхового внеску; порядок укладання страхових договорів; коло прав та обов'язків сторін протягом дії договору й при настанні страхового випадку. Стимули і заходи із залучення капіталу можуть бути диференційовані, виходячи зі специфіки галузей і видів діяльності та їхнього експортного потенціалу. Відповідно до світової практики повинні бути також встановлені обмеження при розміщенні іноземних інвестицій на території України, як країни, що приймає іноземний капітал. Необхідно розробити переліки галузей і регіонів, закритих для іноземних інвестицій, або таких, де їхня діяльність обмежується, і затвердити їх у законодавчому порядку.

Створення інвестиційного поля, на якому протікає процес, підсилює актуальність прийняття необхідної кількості підзаконних актів, що дають більш детальні роз'яснення і тлумачення чинних законів. Таким чином, у країні є правова база для іноземних капіталовкладень. Однак сьогоднішнє неблагополуччя в сфері залучення іноземних інвестицій свідчить, що низка юридичних норм все ще потребує певної корекції, тобто необхідне часткове оновлення законодавчої бази для того, щоб вона відповідала сучасним економічним вимогам. Сучасна ситуація в інвестиційній сфері створює умови для пошуку шляхів оновлення законодавства з іноземних інвестицій. Тут існують два різних варіанти подальшого розвитку:

1. Побудова національного режиму, тобто рівні – насамперед податкові – можливості для українських та іноземних підприємців.

2. Створення привабливих для інвесторів з-за кордону умов.

3. Забезпечення загальної для всіх іноземних інвесторів стабільності законодавства за рахунок легалізації тимчасового застереження – тобто терміну, протягом якого іноземні інвестори користуються імунітетом стосовно здатних завдати їм матеріальних збитків актам української влади.

Література

1. *Макогон Ю. Модель україно-європейських економічних відносин в контексті інтеграційного співробітництва: торговельно-інвестиційна складова / Ю. Макогон, Є. Пашко // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 5-2. – С. 30–43.*
2. *Порядок відбору інвестиційних проектів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=news&id=2697>*
3. *[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>*